

Dergiabant

2023, 11(1): 101-120, doi: 10.33931/dergiabant.1283147

Haber-i Vâhid Yaklaşımının Kur'ân Yorumuna Etkisi

The Effect of Khabar al-Wâhid Approach on the Interpretation of the Qur'ân

Tuğba YILDIRIM¹

Geliş Tarihi (Received): 14.04.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 22.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2023

Öz: Hz. Peygamber zamanında dînî konulardaki bilgiler, bizzat kendisinden alındığı için bu bilgilerin sorgulanmasına genellikle ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak sonraki dönemlerde bu bilgilere rivayet ve nakil yoluyla ulaşılması, nakledilen haberlerin bilgi ve amel değerinin araştırılması gereğini doğurmuştur. Tevatür derecesine ulaşamamış haber olarak kabul edilen haber-i vâhidin, bilgi ve amel değeri tartışmalara konu olmuştur. Fıkıh, hadis ve kelâm ilimleri arasında müşterek kullanılan ve tartışılan bu terimin tefsir ilmi açısından da ele alınmasını amaçlayan çalışmamız, bu yönüyle özgün bir nitelik taşımaktadır. Haber-i vâhidin çoğunlukla delil değeri üzerinden tartışılması, bilhassa fıkıh alanında yapılan çalışmaları, mezheplerin bu konudaki görüş ve tutumlarını tespit etmeye yönlendirmiştir. Buradan hareketle çalışmada, mezhep kimliğiyle ön plana çıkmış farklı mezheplere mensup müfessirler özelinde haber-i vâhid yaklaşımının ele alınması hedeflenmektedir. Her müfessirin mensup olduğu mezhebin yaklaşımını esas alarak Kur'ân'ı yorumlamasının sebep olduğu, haber-i vâhid örneğinde Kur'ân yorumunun ideal bir tefsir tarzı olup olmadığı probleminin değerlendirilme gayreti, çalışmanın önemine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müfessir, Haber-i Vâhid, Delil Değeri.

&

Abstract: Since the information on religious issues was taken from Prophet Muhammad at the time of revelation, there was generally no need to question this information. However, reaching this information employing narration and transmission in the following periods necessitated the research of the information and practical value of the transmitted news. The knowledge and practical value of the al-khabar al-wâhid, which is accepted as news that has yet to reach the level of tawâtür, has been the subject of debate. Our study, which aims to deal with this term, used and discussed in common among the sciences of fiqh, hadîth, and kalâm, has a unique quality in this respect. Discussing the al-khabar al-wâhid mainly based on its evidential value has led to the determination of the views and attitudes of the sects on this issue, especially the studies carried out in the field of fiqh. From this point of view, the present study aims to deal with the al-khabar al-wâhid approach, particularly for commentators from different sects who have come to the fore with their sectarian identity. The effort to evaluate the problem of whether the interpretation of the Qur'ân is an ideal tafsîr style in the example of al-Khabar al-Wahid, which has brought us by the interpretation of the Qur'ân based on the approach of the sect to which each commentator belongs, contributes to the importance of study.

Keywords: Tafsîr, Commentator, al-Khabar al-Wâhid, Evidence Value.

Atıf/Cite as: Yıldırım, Tuğba. "Haber-i Vâhid Yaklaşımının Kur'ân Yorumuna Etkisi". *Dergiabant*, 11/1 (Mayıs 2023), 101-120. doi: 10.33931/dergiabant.1283147

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Arş. Gör, Tuğba Yıldırım, Bozok Üniversitesi, tugba.uyusal@bozok.edu.tr.

1. Giriş

İslâm dininde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci temel kaynak Hz. Peygamber'in sünnetidir. Ondan nakledilen söz, fiil ve takrirler dînî hükümlerin anlaşılmasında hüccet kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise kendisinden nakledilen haberler, sahâbe ve tâbiûn tarafından ümmete aktarılmıştır. Nakledilen bu haberleri farklı açılardan incelemeye tâbi tutan ulemanın, bir tasnif çeşidi de kabul ve red, râvi sayısı, senedin muhtevası, sıhhat ve hüküm, teâruz açısından hadisleri ele almaktadır. Konumuz ile ilgili olan râvi açısından hadislerin sınıflandırılmasına bakacak olursak mütevatir, meşhur ve âhâd hadis karşımıza çıkmaktadır. Terim olarak mütevatir hadis; yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan râvi topluluğunun yine kendisi gibi bir gruptan naklettiği, işitme ve görmeye dayalı hadis olarak tanımlanmaktadır. Meşhur hadis, tevatür şartlarını taşımayan topluluğun naklettiği ve her nesilde râvi sayısının ikiden az olmadığı hadis olarak kabul edilmektedir. Âhâd hadis veya haber-i vâhid ise her ne kadar bir kişinin naklettiği hadis anlamına geliyor olsa da usûlde, mütevatir şartlarını taşımayan hadis olarak kullanılmaktadır.²

Dînî hükümlerin istinbatında önemli yeri hâiz, mütevatir seviyesine ulaşamayan haber-i vâhidin mahiyeti, değeri ve hücciyet oluşu; hadis, fıkıh, kelâm alanlarında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ele alınan çalışmanın literatürdeki yerini görmek ve diğer çalışmalardan farkını müşahede etmek amacıyla haber-i vâhid hakkında farklı disiplinlerde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Bu minvalde İslâm hukuku alanında, haber-i vâhid ile ilgili tartışmaların tarihsel arka planı hakkında bilgi veren ve bu tartışmaların fikhî meselelere etkisini pratik örneklerle açıklayan bir eserin kaleme alındığı görülmektedir.³ Hadis alanıyla ilgili olarak ise itikâdî ve teşriî meselelerde haber-i vâhidin değeri, mezheplerin, itikâdî ve siyasî fırkaların haber-i vâhide yaklaşımları hakkında detaylı bilgiler sunan eserin çalışıldığı tespit edilmiştir.⁴ Konu ile ilgili tezlere bakıldığında hadis ve kelâm alanlarının yanı sıra çoğunlukla İslam hukuku alanında çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yüksek lisans düzeyinde yapıldığı tespit edilen İslâm hukuku alanındaki çalışmaların büyük bir kısmının, Hanefî mezhebinin haber-i vâhid hakkındaki görüşlerine dair bilgi veren çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz her bir disiplin kendi yöntemlerine göre haber-i vâhid meselesini ele almıştır. Bu yönüyle İslam hukukunun hüküm vaz' etmek maksadıyla haber-i vâhiden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde her bir fikhî mezhebin de haber-i vâhidi kendi mezhep metodolojisine uygun olarak anlaması kaçınılmazdır. Bu manada Hanefî mezhebinin haber-i vâhide bakış açısı, hangi şartları esas alarak haber-i vâhidi kabul ettikleri çalışmalara medar olmuştur. İlgili çalışmalarda Hanefîler'in sünnet anlayışından yola çıkılarak mütevatir ve âhâd haberin tanımları üzerinden haberin kısımları ile ilgili hükümler ortaya konmuştur. Haber-i vâhidin bilgi ve delil değeri hakkındaki bilgilere yer verilip haber-i vâhidin hüccet olup olmadığına dair ihtilaflar ele alınmıştır. Bir başka açıdan Hanefîler'in hangi durumlarda haber-i vâhid ile amel etmediklerinin hususî olarak çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde "maruf sünnete aykırı olma", diğerinde ise "Kitab'a aykırı olma" gerekçeleriyle Hanefîler'in haber-i vâhid ile amel etmedikleri belirtilmektedir. Hanefîlerin bu prensiplere dayanarak haber-i vâhid ile amel etmemelerinin gerekçeleri ilgili çalışmalarda detaylı olarak ele alınmaktadır. Yöntem açısından zikri geçen çalışmalarla benzerlik gösteren bir diğer tezde, Müslim'de geçtiği halde Hanefîler'in amel etmediği hadisler ve amel etmeme gerekçeleri zikredilmektedir.⁵ Ayrıca İslam hukuku alanında kişi ve konu bazlı haber-i vâhidin incelendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmalar ise Cessâs ve İmam Şâfiî'nin haber-i vâhid yaklaşımını, namaz

² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 91-98. Hadis türlerinin farklı tasnifi için ayrıca bk. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 129-196.

³ Bk. Emrullah Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021).

⁴ Bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikâd ve Teşri Yönlerinden Değeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014).

⁵ Bk. Yavuz Gönan, *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Abdurrahman Güler, *Hanefî Ekolünde Ma'ruf Sünnete Aykırılık Gerekçesiyle Haber-i Vâhid ile Amel Edilmemesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Adem Karaman, *Hanefî Ekolünde Kitâb'a Aykırılık Gerekçesiyle Haber-i Vâhid ile Amel Edilmemesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Murat Poyraz, *Haber-i Vâhidi Kabul Kriterleri Açısından Hanefîlerin Amel Etmedikleri Müslim Rivâyetleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

ibadeti özelinde de haber-i vâhidin delil olmasını konu edinmektedir.⁶ Öte yandan hadis ve kelâm ilminde haber-i vâhid hakkında kaleme alınan tezlerin de yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Hadis alanındaki bir çalışmada ilk dönem sünnet ve haber-i vâhid ile ilgili tartışmalara yer verilirken diğerinde Buhârî'nin *Kitabu Ahbârî'l-âhad*'ı özelinde haber-i vâhid anlayışı ele alınmaktadır. Bu yönüyle her iki çalışmanın kapsamı birbirinden farklılık göstermektedir. Kelâm alanında kaleme alınan tez incelendiğinde İslâm hukuku ve hadis alanından farklı olarak haber-i vâhidin delil değeri üzerinde durulduğu tespit edilmektedir. Nitekim diğer alanlarda haber-i vâhidin hüccet olma özelliği ön plana çıkmaktadır.⁷

Araştırmalarımız sonucu haber-i vâhidi çeşitli yönleriyle ele alan makalelere rastlamaktayız. Bu makalelerin çoğunun İslâm hukuku alanında yazıldığını, makalelerde genel olarak haber-i vâhidin ilim ifade etmediği halde kendisiyle amel etmenin mümkün olup olmadığı, bu yönüyle mezheplerin haber-i vâhide yaklaşımlarının nasıl olduğunun tartışıldığını söylemek imkân dahilindedir. İlgili çalışmaları birbirinden ayıran özellik ise genel manada spesifik açıdan haber-i vâhidin ele alınmasıdır. Mesela, bir çalışmada zikri geçen haber-i vâhid hakkındaki meseleler, cenaze namazı özelinde incelemeye tâbi tutulmuştur.⁸ İslâm hukuku alanında haber-i vâhid hakkında bir diğer farklı yöntem belirleyen çalışmalar, mezheplerin haber-i vâhid hakkındaki tutum ve görüşlerini serdetmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin haber-i vâhide karşı tutumunu ya da Şîî düşüncesine göre haber-i vâhidin nasıl anlaşıldığını konu edinen çalışmalar bize mezhep özelinde haber-i vâhidin bilhassa hüccet değeri hakkında bilgi vermektedir.⁹ Haber-i vâhid ile ilgili çalışmalara konu olan bir diğer mesele, fıkıh usûlünde tartışmalara neden olan Kur'ân'ın âm lafızlarının haber-i vâhid ile tahsis edilip edilmeyeceğidir. İlgili çalışmalarda Hanefî, Zâhirî ve Şîa mezhepleri açısından bu meseleye yaklaşımın mahiyeti ortaya konmaktadır.¹⁰ İslâm hukukunun yanı sıra hadis ve kelâm alanlarında da çalışmaların olduğunu müşahede etmekteyiz. Hadis makalelerinde genel manada İslâm âlimlerine göre haber-i vâhidin hüccet değerini ele alan çalışmaların yanı sıra Buhârî (öl. 256/870), Tûsî, Şâfiî özelinde çalışmalar da bulunmaktadır. İlgili çalışmalarda dikkatimizi çeken husus, haber-i vâhidin itikatta mı yoksa amelde mi hüccet olduğu konusunun tartışılmasıdır. Bu yönüyle Buhârî'nin haber-i vâhidin itikâdî değil de amelî konularda delil olduğunu, Şâfiî'nin ise böyle bir ayrıma gitmeden hem itikâdî hem amelî meselelerde haber-i vâhidin hüccet olduğunu savunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Tûsî açısından haber-i vâhidin incelenmesi, Şîa mezhebinin haber-i vâhide yaklaşımını ortaya koyması açısından önem

⁶ Bk. Mustafa Gınbıroğlu, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın Âhâd Habere Yaklaşımı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Esra Battal, *İbadetlerde Haber-i Vâhid'in Delil Olması Bağlamında Namaz* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Mehmet Zahir Karataş, *İmam Şâfiî'nin Haber-i Vâhidin Delil Değeri ile İlgili Görüşü* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁷ Bk. Mansur Koçinkağ, *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Şule Öt, *Kitâbu Ahbârî'l-Âhâd'ı Çerçevesinde Buhârî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ömer Faruk Erözdemir, *Kelâm İlminde Ahad Haberin Epistemolojik Değeri: Nureddin es-Sabuni Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁸ Bk. Tacettin Çetintürk, "Mezheplerin Haber-i Vâhid ile Amel Etmek İçin Benimsedikleri Şartlar ve Bu Şartların Hükümlere Etkisi-Kitâbu'l-Cenâiz Özelinde-", *Van İlahiyat Dergisi* 9/15 (Aralık 2021), 60-83.

⁹ Bk. Recep Özdemir, "İmam Mâlik'in Metodolojisinde Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Aralık 2016), 179-213; Hamit Sevgili, "Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberin Epistemolojik Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 227-255; Ahmet Özdemir, "Âhâd Haberin Reddedildiği Durumlar - Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1084) Örneği-", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (Aralık 2019), 508-527; Ramazan Korkut, "Şîi-Usûlî Gelenekte Haber-i Vâhidin Hüccet Değeri: Şerif Murtazâ", *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 1411-1448; Murat Nergis - Adnan Memduhoğlu, "Mâlikî Mezhebinde Haber-i Vâhid ve Kıyâs Teâruzu", *İlahiyat Akademi* 16 (Aralık 2022), 113-138.

¹⁰ Bk. Merve Özdemir Özyaykal, "Kur'ân'ın Umûm Bildiren İfadelerinin Haber-i Vâhidle Tahsisi Konusundaki Usûlî Tartışmalar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (Nisan 2018), 203-229; Mustafa Türkan, "Hanefî ve Zâhirî Usûlcülerin Kur'ân'ın Âmîm Lafızlarının Delâleti ve Haber-i Vâhidle Tahsisine İlişkin Görüşlerinin Fikhî Düzenlemelere Etkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 5-25; Peyman Ünügür Tekin, "İmâmîyye Şîasî'nda Umûmu'l-Kur'an'ın Haber-i Vâhidle Tahsisi -Usûlîlik Özelinde-", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2022), 1127-1160.

arz etmektedir. Kelâm alanında çalışılan makale ise haber-i vâhidin, itikatta bilgi ve delil değeri hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.¹¹

Literatür araştırmalarımız sonucu bizi bu çalışmaya sevk eden husus, tefsir ilmi açısından haber-i vâhid meselesini ele alan bir çalışmanın olmamasıdır. Dolayısıyla tefsir alanında konunun aydınlatılması bizi bu çalışmaya sevkeden sâiklerdendir. Görebildiğimiz kadarıyla haber-i vâhid meselesi daha çok İslâm hukuku alanında ve bilhassa Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Şîa mezheplerinin haber-i vâhide yaklaşımlarının nasıl olduğunu ortaya koyma hedefiyle çalışılmıştır. Bu yönüyle konunun mahiyetine binaen farklı mezheplere mensup, mezhep kimliğiyle ön plana çıkmış ve tefsirlerinde belli âyetler üzerinden haber-i vâhid hakkında açıklamalarda bulunan müfessirler üzerinden konuyu ele almayı uygun gördük. Bu minvalde tefsir külliyatından araştırma yaptığımızda âyetler üzerinden mücmel veya ayrıntılı şekilde açıklamalarda bulunarak haber-i vâhide değindiğini tespit ettiğimiz müfessir ve tefsirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

İmam Şafiî (öl. 204/819), *Tefsirü'l-İmam eş-Şafiî* ve kendisine nisbet edilen *Ahkâmü'l-Kur'ân*; Matürîdî (öl. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*;¹² Cessâs (öl. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*; Mâverdî (öl. 450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn*;¹³ Kuşeyrî (öl. 465/1072), *Letâifü'l-işârât*;¹⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî (öl. 471/1078-79), *Derecü'd-dürer*;¹⁵ Sem'ânî (öl. 489/1096), *Tefsirü'l-Kur'ân*;¹⁶ Kiyâ el-Herrâsî (öl. 504/1110), *Ahkâmü'l-Kur'ân*;¹⁷ İbn Atıyye (öl. 541/1147), *el-Muharrerü'l-vecîz*;¹⁸ İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*;¹⁹ Râzî (öl. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*;²⁰ Kurtubî (öl. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*; Beyzâvî (öl. 685/1286), *Envârü't-tenzîl*;²¹ Neseî (öl. 710/1310), *Medârikü't-tenzîl*; Tûfî (öl. 716/1316), *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*; Hâzin (öl. 741/1341), *Lübâbü't-te'vil*; Ebû Hayyân (öl. 745/1344), *el-Bahrü'l-muhît*; İbn Âdil (VIII./XIV. yüzyıl), *el-Lübâb*; İbn Arafe (öl. 803/1401), *Tefsiru İbn Arafe*; Bikâî (öl. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer*; İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), *Rûhu'l-beyân*; İbn Acîbe (öl. 1224/1809), *el-Bahrü'l-medîd*; Âlûsî (öl. 1270/1854), *Rûhu'l-me'ânî*; Kâsimî (öl. 1866-1914), *Mehâsinü't-te'vil*; Reşîd Rızâ (öl. 1865-1935), *Tefsirü'l-menâr*; İbn Âşûr (öl. 1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*; Şinkâtî (öl. 1907-1974), *Edvâ'ü'l-beyân*; Saîd Havvâ (öl. 1935-1989), *el-Esâs fi't-tefsîr*; Tantâvî Cevherî (öl. 1862-1940), *el-Cevâhir*; Vehbe ez-Zühaylî (öl.1932-2015), *Tefsirü'l-münîr*.

Zikri geçen tefsirler hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, bazı tefsirlerde sadece bir iki yerde haber-i vâhidin ilim gerektirip gerektirmediğine değinilmişken bazılarında ise âyetler üzerinden haber-i vâhidin hüccet oluşuna dair birden fazla yerde açıklamalarda bulunulmuştur. Görebildiğimiz

¹¹ Bk. Ramazan Özmen, "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 217-251; İbrahim Kutluay, "İmâmîyye Şîas'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi-Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Özelinde-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/2 (Ağustos 2014), 63-84; Rıza Korkmazgöz, "Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (Mayıs 2018), 225-258; Serap Özkul, "İmam Şâfiî'nin Haber-i Vâhidi İtikatta Delil Olarak Kullanması Üzerine Bir Değerlendirme (er-Risâle Örneği)", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Ağustos 2022), 277-291; Arif Alkan, "İslâm Âlimlerine Göre Âhâd Haberinin Hüccet Değeri", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022), 182-203.

¹² Mâtürîdiyye mezhebine göre haber-i vâhid hakkındaki değerlendirmeler için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/89; 9/257, 327, 332, 574.

¹³ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Tefsirü'l-Mâverdî/en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. İbn Abdilmaksud (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/37, 5/329.

¹⁴ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Heyyietü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, ts.), 3/34, 439.

¹⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Derecü'd-dürer* (Britanya: Mecelletü'l-Hikme, 1429/2008), 1/808, 2/932.

¹⁶ Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsirü'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrahim (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1418/1997), 2/360.

¹⁷ Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddin Ali b. Muhammed b. Ali Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Musa Muhammed Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 1/20, 4/221.

¹⁸ Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 1/191, 5/147.

¹⁹ Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/119, 2/73, 3/572.

²⁰ Ebü Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/173, 3/503, 4/104, 5/195.

²¹ Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 5/134.

kadarıyla İmam Şâfiî'den önce herhangi bir tefsirde haber-i vâhide dair açıklamanın bulunmamasının, haber-i vâhid tartışmalarının yaygınlaştığı zamanla ilgili olması ihtimal dahilindedir.²²

Araştırmayı sınırlandırmak ve haber-i vâhid ile ilgili tartışmaların mahiyetine uygun düşmesi amacıyla fâkih yönü ağırlıklı olan, mezhep kimliğiyle ön plana çıkmış farklı mezhebe mensup, haber-i vâhid ve hüccet oluşu hakkında birden fazla âyette detaylı açıklamalarda bulunmuş müfessirler bağlamında çalışmayı kaleme almayı uygun gördük. Sonuç olarak mezhepsel bir sınıflamayı esas alarak, her bir farklı mezhepten bir müfessir olacak şekilde ön plana çıkmış müfessirleri esas aldık. Bu sebeple çalışmaya konu olan müfessirler; Hanefî mezhebinden Cessâs, Şâfiî mezhebinden İmam Şafiî, Mâlikî mezhebinden Kurtubî, Hanbelî mezhebinden Tûfî, Şîa mezhebinden ise Tûsî'dir. Mezhep kimliğinin Kur'ân yorumuna yansımaya iyi bir örnek olacağı kanaatiyle Mu'tezile esaslarını benimseyen bir müfessirin incelenmesini de öncelikle. Ancak haber-i vâhid özelinde mezhep kimliğini âyet yorumuna yansıtan bir müfessir tespit edemedik. Son olarak çalışmada ele aldığımız âyetlerin şahsımızın seçtiği âyetler olmayıp, müfessirlerin haber-i vahid ile ilgili açıklamalarda bulunduğu âyetler olduğunu hususî olarak belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Müfessirlerimizin tespitinden sonra makaleyi hangi metota göre ele aldığımıza yönelik bilgiler vermeyi uygun görüyoruz. Önce konunun mahiyetini anlayabilmek amacıyla haber-i vâhidin tanımı, bilgi ve delil değeri üzerinde durulmuştur. Bu başlık altında haber ve vâhid kelimelerinin etimolojik anlamlarına ve istilâhî tanımlarına yer verilmiştir. Akabinde haber-i vâhid ile ilgili tartışmaların mahiyetine, bilgi ve amel açısından hakkında vârid olan görüşlere kısaca değinilmiştir. Sonra müfessirlerin haber-i vâhid hakkındaki yorumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda yorumlara geçmeden önce mezheplerin haber-i vâhid ile ilgili görüş ve tutumları hakkında bilgi vermek suretiyle konuya giriş yapılmıştır. Daha sonra tespit edilen beş müfessirin ilgili âyetler çerçevesinde yaptıkları açıklamalarına yer verilmiş, haber-i vâhid yaklaşımları tespit edilmiştir. Sonuç paragrafında, müfessirlerin haber-i vâhid özelinde yaptıkları açıklamaları doğrultusunda mezhebî kimlik ve aidiyetlerinin tefsirlerine nasıl yansıdığı ve bu minvalde yapılan Kur'ân yorumlarının "ideal tefsir yöntemi" olup olmadığı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.²³ Çalışma, haber-i vâhidi tefsir ilmi açısından ele almayı, mezhep özelinde müfessirlerin haber-i vâhid ile âyetleri nasıl yorumladıklarını göstermeyi amaçlaması ve de haber-i vâhid özelinde mezhep aidiyetiyle âyet tefsirinin doğru bir yorum yöntemi olup olmadığını sorgulaması hasebiyle özgün bir nitelik taşımaktadır.

2. Haber-i Vâhidin Tanımı, Bilgi ve Delil Değeri

İslâmî ilimler terminolojisine bakıldığında tefsir, hadis, belagat, tasavvuf, fıkıh ve kelâm gibi bazı ilimler arasında müşterek kullanılan terimlerin olduğu müşahede edilmektedir. Bu müşterek terimler gerek tefsir gerek diğer ilimlerde aynı mefhumla kullanılabilirdiği gibi farklı mefhumlarda da kullanılabilir. Bu yönüyle ilimler arası mütedavil olup aynı metodolojiye sahip terimler, örf-i 'âmm veya müşterek aslî terimler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm ilimleri arasında müşterek kullanılan haber-i vâhidin, müşterek aslî terimlerden olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.²⁴ Etimolojik olarak bakıldığında "خير الواحد/haber-i vahid" teriminin, Arapçada "bir" manasında kullanılan²⁵ "واحد" kelimesiyle, haber vermek manasına gelen²⁶ "خير" kelimesinin tamlama

²² Haber-i vâhid ile ilgili tartışmaların tarihi seyri için bk. Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*.

²³ Klasik ve modern dönem her müfessirin mezhebî kimliğini ve aidiyetini tefsirine yansıttığı görülmektedir. Bu yaklaşımın ideal bir tefsir okuması olmadığı ehlince müsellemdir. Ne var ki öteki mezhep ve fırkaları ele alan araştırmacıların bilimsel tezlerinde de mezhebî kimliğin hâkim olduğu ve araştırmacıların objektif bir bakış açısını esas almadıkları görülmektedir. Bu konuda kapsamlı değerlendirmeler ve tespitler için bk. Zakir Demir, "Türkiye'de Şîa ve Mu'tezile Konulu Lisansüstü Tefsir Tezlerinde Mezhebî Kimlik/Aidiyet Yansımaları", *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler-Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, 2018), 503-515.

²⁴ Zakir Demir, *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan-Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitâbiyâtı-* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 147.

²⁵ Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rifê, 1430/2009), "vhd", 1384.

²⁶ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kahire: Dârü'd-Da've, 1392/1972), "hds", 204.

şeklinde kullanılmasından ibaret olduğu görülmektedir. Lugat kaynaklarında “haber vermek” manasıyla maruf olduğu belirtilen²⁷ “خبر” kelimesinin, bilhassa Araplar’ın uzak bir yerden haber olup olmadığını soracakları zaman kullanıldığı belirtilmektedir.²⁸ Ayrıca ilgili kelimenin, gelmesi beklenen bir haber için de özel olarak kullanıldığı ifade edilmesi, kendisiyle aynı anlama gelen “نبأ” sözcüğüyle aralarındaki farka işaret etmektedir.²⁹ Tamlamada yer alan “واحد” kelimesiyle ilgili olarak ise kaynaklarda kullanım farkına işaret eden bilgiler göze çarpmaktadır. Kısaca değinecek olursak, bu kelimenin sayı sayarken söylenecek ilk sayı için kullanıldığı ifade edilmektedir. Bazı kaynaklar kendisiyle aynı manaya gelen “احد” kelimesinin aynı amaçla kullanılamayacağı görüşünü serdetmektedir. Bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanılamayacağını belirten bu görüşe göre on sayısına kadar “واحد”, on sayısından sonra “احد” kelimesi kullanılır.³⁰ Öte yandan bazı kaynaklar ise, “احد” kelimesinin de aynı maksatla kullanılabileceğini ancak “احد” kelimesinin hem müzekker hem müennes, “واحد” kelimesinin ise sadece müzekker kullanımının olduğunu dolayısıyla müennes için “واحدة” kelimesinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir.³¹

Haber-i vâhid ibaresi sıfat tamlaması halinde “خبر واحد” olarak kullanıldığında, bir kişinin bir kişiden aktardığı haber manasına gelmektedir. İbarede yer alan “خبر/haber” kelimesinin, “واحد” kelimesinin çoğulu olan “آحاد” kelimesiyle tamlama halinde “خبر الآحاد” olarak kullanıldığı takdirde ise terkip, birden fazla kişinin naklettiği haber manasını ifade etmektedir. Ancak bu ibareler hadis usûlünde terim olarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Öte yandan usûl alimlerinin, ahâd vasfı taşıyan her haberi haber-i vâhid olarak kabul etmemelerinden dolayı, haber-i vâhidin tanımı; haberi nakleden râvi sayısına bakmaksızın mütevâtir şartlarını taşımayan haber şeklinde yapılmaktadır.³²

Âlimler haber-i vâhidi, “tek kişinin rivayet ettiği haber” şeklinde tanımlarken³³ daha sonra haber-i vâhid ile ilgili tartışmalar sebebiyle “mütevâtir derecesine ulaşmayan haber” tanımını esas alarak değerlendirmede bulunmuştur.³⁴ Nakledilen rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber zamanında tek kişinin bildirdiği haber ile amel edip etmeme gibi bir sorunun olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber’in Ramazan hilâlini gördüğünü haber veren sahâbîye Allah ve kendisi adına yemin ettirdikten sonra, sahâbînin haberini tasdik eder mahiyette insanlara oruç tutmalarını emretmesi,³⁵ kiblenin Kâbe tarafına döndürüldüğü haber veren kişiye güvenerek, Mescid-i Aksâ’ya doğru namaz

²⁷ Ebû'l-Kasım Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1414/1994), “hbr”, 1/361; İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh/Tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 1407/1987), “hbr”, 2/641.

²⁸ Ebû Bekr Muhammed İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, thk. Remzî Münîr el-Ba'lebekkî (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), “hbr”, 1/287.

²⁹ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avvad (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “hbr”, 7/157.

³⁰ İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, “vhd”, 1/507; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, “vhd”, 5/125; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-luga*, “vhd”, 1/245.

³¹ Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî (Mektebetü'l-Hilâl, ts.), “vhd”, 3/281.

³² Çakan, *Hadis Usûlü*, 94. Haber-i vâhid kavramı ile ilgili geniş bilgi için bk. Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*.

³³ İmam Şâfiî'ye göre haber-i vâhid tek kişinin tek kişiden naklettiği haberdur. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 369-370.

³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrukî (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1357), 25; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 115. Haber-i vâhid teriminin anlam değişiklikleri için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980).

³⁵ Konuyla ilgili nakledilen hadiste Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), insanların hilâli görmek için toplandıklarını, kendisinin de hilali gördüğünü ve tek başına Hz. Peygamber'e haber verdiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in de oruca başladığını ve insanlara da oruca başlamalarını emrettiğini aktarmaktadır. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî* (Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), 2/1052 (No. 1733); Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 3/97 (2146); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/585 (No. 1541); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, thk. Abdülmü'tü Emîn Kal'acı (Pakistan: Câmîatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989), 2/89 (No. 1306); Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şaviş (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403/1983), 6/243 (No. 1724).

kılan müslümanların, Kâbe'ye yönelmeleri,³⁶ içkinin tamamen haram kılındığını bildiren âyetin³⁷ nâzil olduğunu bildiren sahâbînin sözüne güvenerek insanların içki küplerini sokaklara boşaltması o dönemde haber-i vâhide yaklaşımın mahiyetini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise sahâbe, ihtiyat ve tesebbüt maksadıyla; haber veren kişiyi tanımadıkları, haberin doğruluğundan şüphe duydukları veyahut nakledilen haberden daha tercihe şayan bir haber bulunduğu takdirde ikinci veya üçüncü bir sahâbînin verdiği bilgi doğrultusunda haber-i vâhidi kabul etmiştir.³⁸ Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra fitne ortamının oluşması insanlar arasındaki güvenin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Siyâsî ve itikâdî grupların kendi görüşlerini desteklemek maksadıyla Hz. Peygamber adına hadis uydurmaları da kendisinden haber nakledilen râvilerin zapt ve güvenilirlik açısından araştırılmasını zorunlu kılmıştır.³⁹

Haber-i vâhid ile ilgili tartışmaların tam olarak ne zaman başladığına dair kesin bir tarih tespit edilememekle birlikte I./VII. yüzyılın sonu ile II./VII. yüzyılın ilk yarısında haber-i vâhidin dinde delil olup olmadığına yönelik görüşlerin zuhur ettiği tahmin edilmektedir. Bu tartışmaların odak noktasını haber-i vâhidin bilgi ve amel değeriyle ilgili farklı görüşler oluşturmaktadır. Usûl alimlerinin çoğu, haber-i vâhidin bilgi değerinin olmadığı kanaatindeydi. Buna yönelik "haber-i vâhid bilgi gerektirmez" söyleminden haber-i vâhidin bilgi değil de zan ifade ettiği ve kendisiyle amel gerektiği manası anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Zâhirî mezhebine mensup âlimler haricinde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî âlimler haber-i vâhidin bilgi gerektirmeyeceği görüşündedir.⁴⁰ Bu minvalde Zâhirîler'e göre haber-i vâhid bilgi gerektirmektedir.⁴¹

Haber-i vâhid ile ilgili âlimler arasında bir diğer tartışma konusu ise haber-i vâhidin şer'î-amelî meselelerde delil olup olmadığıyla ilgilidir.⁴² Âlimlerden nakledilen haber-i vâhidin bilgi gerektirmeyip kendisiyle amel edilebileceği görüşü, zan ve amel arasında kurulan ilişkiyle ilgilidir.⁴³ Buna göre Hanefî usûl âlimleri, Kur'ân, sünnet ve icmâyî bilgi gerektiren ve kendisiyle hakikat yönünden hüküm verilen şer'î delillerden kabul ederken; haber-i vâhid ve kıyasî bilgi gerektirmeyip, amel gerektiren ve kendisiyle galip zan ile hüküm verilen şer'î delillerden kabul etmiştir.⁴⁴ Nitekim âlimler, Allah Teâlâ'nın galip zannı hüküm için alamet kılmasının, haber-i vâhid ile amel etmenin şer'an caiz olduğuna delalet ettiğini belirtmektedir. Şahitliğe, fetvaya göre hüküm verme ve gözle görülmediği halde kibleye yönelme gibi durumlarda bu düşünceye göre hüküm verilmektedir. Ayrıca âlimler, galip zannın hüküm için alamet kılınmasının haber-i vâhid ile amel etmenin aklî caiz olduğuna delalet ettiğini belirtmişlerdir. Aksi

³⁶ Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, on altı veya on yedi ay Beytül-Makdis'e yönelerek namaz kılmıştır. Rivayette Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı sevdiği bunun üzerine Bakara sûresinin 144. âyetinin nâzil olduğu ve kiblenin Kâbe'ye döndürüldüğü nakledilmektedir. Bu inzâlin akabinde Hz. Peygamber ile namaz kılan bir adam, namaz kıldıktan sonra ensardan bir topluluğun yanına gitmiş, topluluk Beytül-Makdis'e yönelmiş olarak ikinci namazını kılyorken, onlara kendisinin Hz. Peygamber'in namaz kılarken Kâbe'ye yönlendirildiğine şahit olduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine insanlar hemen Kâbe'ye yönelmiştir. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/343 (No. 36610); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 21/429 (No. 14034); Ebû'l-Kasım Müsnidü'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 22/303 (No. 770).

³⁷ Bk. el-Mâide 5/90-91.

³⁸ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 123-124.

³⁹ Fitne olayları hakkında detaylı mülahazalar için bk. Bekir Kuzudışlı, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2017), 89-94.

⁴⁰ Ebû Bekr Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 3/80.

⁴¹ Zâhirîlerin haber-i vâhid hakkındaki görüşlerine dair detaylı bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehre, *İbn Hazm: Hayâtühû ve 'asruhû-ârâ'ühû ve fikhuh* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 298-299.

⁴² Haber-i vâhidin hücciyeti hakkında bk. Suheyb Mahmud es-Sakkar, *el-İhticac bi-haberî'l-âhâd* (Amman: Dârü'n-Nûr, 1434/2014).

⁴³ Hacı Yunus Apaydın, "Haber-i vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1996), 14/356-357.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1414/1994), 1/166.

takdirde Hz. Peygamberle bizzat görüşmemiş kimselerden pek çok hükmün kaldırılması gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir.⁴⁵

3. Müfessirlerin Haber-i Vâhid Hakkındaki Yorumları

Müfessirlerin haber-i vâhid hakkındaki yorumlarına geçmeden önce mezheplerin haber-i vâhid ile ilgili görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Akabinde de Şâfiî, Hanefî, Şîa, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup müfessirin görüşleri incelenecektir. Bu minvalde âlimlerin çoğunun haber-i vâhidi delil olarak kabul ettiği nakledilmektedir. Yanı sıra pek çok haber-i vâhid ile amel etmedikleri de belirtilmektedir. Bu noktada haber-i vâhidin kabulü ve onunla amel edilmesi hususunda birtakım şartların öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Mezhep imamlarının Kur'ân'a, sünnete, icmâa ve akla uygun düşmeyen haber-i vâhidlerin kabul edilmemesi gerektiği konusunda hem fikir oldukları ifade edilmektedir.⁴⁶ Nitekim Hanefî mezhebinin genel kabulüne göre, gereken şartları taşıdığı durumlarda haber-i vâhid ile amel edilmesi gerekmektedir. Hanefîler haber-i vâhidin kabulü ve delil olarak kullanılabilmesi için zikri geçen şartların ve râvide bulunması gereken adalet ve zabt şartlarının⁴⁷ yanı sıra bazı hususî şartlar ortaya koymuşlardır. Buna göre haber-i vâhidin bütün toplumu ilgilendiren ve herkesin sıklıkla karşılaşabileceği olaylar hakkında olmaması, râvinin rivayet ettiği habere aykırı fetva vermemesi, fâkih olmayan râvinin rivayetinin sabit şer'î esaslarla çelişmemesi gibi şartlardan bahsetmek mümkündür.⁴⁸ İslâm hukukunun temel kaynaklarını Kur'ân ve sünnet, icmâ, sahabe sözleri, kıyas olmak üzere dört esasa dayandıran Şâfiîler ise, sabit sünneti, fıkıh kaynağı olarak Kur'ân ile aynı konumda görmektedir. Bu minvalde Şâfiîler, Hanefî ve Mâlikîler'den farklı olarak haber-i vâhidin amel edilebilir olması konusunda özel şartlar öne sürmeyip, senedi muttasıl haber-i vâhid ile amel etmeyi kabul etmektedir. Öte yandan haber-i vâhidin hüccet olabilmesi için sadece, râvinin güvenilir olması, dindarlığıyla bilinir olması, rivayetinin manasını doğru anlamış olması gibi bazı şartlar belirledikleri nakledilmektedir.⁴⁹ Buna göre Şâfiîler'in, Hanefîlerin aksine haber-i vâhid değerlendirmesinde râvinin güvenilirliğini esas olarak haber metnine dair şartları arka planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Halbuki Hânefilere, râvinin adalet ve zabt şartlarını taşımasıyla beraber haber metninin de Kur'ân, sünnet ve akıl delillerine arz edilmesi gerektiği kanaatindeydi.⁵⁰

Malikî mezhebi haber-i vâhid hakkında müspet bir tavır sergilemektedir. Kendi mezhep metoduna uyan ve buna yönelik şartları taşıyan haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmektedir.⁵¹ Buna göre her mezhebin öne sürdüğü yukarıda zikrettiğimiz dört şartın yanında iki şartı daha öne sürdükleri nakledilmektedir. Onlara göre haber-i vâhid Medineliler'in uygulamalarına ters düşmemeli ve kesin olarak bilinen şer'î esaslara aykırı olmamalıdır. Çünkü Mâlikîler, Medineliler'in uygulamalarını Hz. Peygamber'den nakledilen rivayet olarak kabul ederek, bu haberleri mütevatir sünnet mesabesinde görmektedir. Aynı şekilde sübutu kat'î nasllara dayalı temel ilkelere ters düşen, zannî bilgi ifade eden haber-i vâhid ile amel etmeyi doğru bulmamaktadır.⁵² Kur'ân ile sünneti en önemli kaynaklardan kabul eden Hanbelîler de Şâfiîler'le aynı tutumu sergileyerek, haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için hadis senedinin sağlam olmasını yeterli görmektedir. Bununla birlikte haber-i vâhidin bilgi değeri ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'den farklı rivayetlerin geldiği de nakledilmektedir. Mâlikîler'in çoğunun kabul ettiği görüşü destekleyen birinci rivayete göre, haber-i vâhid kesin bilgi gerektirmemektedir. İkinci rivayete göre ise, karine olduğunda haber-i vâhid kesin bilgi ifade etmektedir.⁵³ Ayrıca diğer mezhep

⁴⁵ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *ez-Zarûrî fî usûlî'l-fıkh*, thk. Cemâleddin el-Alevî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 71.

⁴⁶ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 175.

⁴⁷ Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû-ârâ'ühû ve fıkhuh* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 310.

⁴⁸ Hanefîler'in haber-i vâhidin kabul edilmesi için öne sürdükleri şartlar ve örnekler için bk. Hacı Yunus Apaydın, "Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/8 (Ocak 1992), 161-191.

⁴⁹ Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm eş-Şâfi'î: Hayâtühû ve 'asruhû-ârâ'ühû ve fıkhuh* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1978), 232-233.

⁵⁰ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 132.

⁵¹ Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Mâlik: Hayâtühû ve 'asruhû-ârâ'ühû ve fıkhuh* (Kahire: Mektebetü'l-Enclü el-Mısıriyye, ts.), 293.

⁵² Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988), 44.

⁵³ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 184-185.

imamlarından farklı olarak Ahmed b. Hanbel'in haber-i vâhidi itikat konularında hüccet kabul ettiği nakledilmektedir.⁵⁴

Haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediği görüşünde olan Mu'tezile, bu tür hadislerin itikadî meselelerde delil olamayacağı kanaatine sahiptir.⁵⁵ Öte yandan Mu'tezile'nin bu görüşünün haber-i vâhidin itikadî konularda hiç kullanılamayacağı anlamına gelmediği, te'kit ve teşvik amacıyla bu tür rivayetleri kabul ettikleri de nakledilmiştir. Mu'tezile'nin bu yaklaşımının, kendi mezhep esaslarına uygun hadisleri kabul edip, uygun olmayanları ise reddettiklerini gösterdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte Mu'tezile'nin Hanefiler'de olduğu gibi haber-i vâhidin kabul edilebilmesi için hem râviyle hem muhtevayla ilgili bazı şartlar öne sürdükleri görülmektedir. Buna göre râvinin adalet ve zabt şartlarını taşıması gerektiği konusunda diğer mezheplerle aynı görüştedir. Muhtevaya yönelik şartları ise; haber-i vâhidin Kur'ân'a, mütevatir sünnete, icmâa, sahabe uygulamasına, akla aykırı olmaması şeklindedir. Ayrıca Mu'tezile, haber-i vâhidin kıyasla çatışması durumunda, kıyasın illeti sahih bir nassa dayanıyorsa kıyasın haber-i vâhide tercih edilebileceği görüşündedir. Sonuç olarak Mu'tezile'nin zikri geçen şartları taşıyan haber-i vâhidin amelî konularda delil olup, kendisiyle amel edilebileceği kanaatinde olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶ Şîa mezhebinde de haber-i vâhid niteliği taşıyan rivayetlerle amel edilip edilemeyeceği tartışılmıştır. Müttekaddimûn döneminde âlimler, bu rivayetlerin ilim ifade etmediğini dolayısıyla onlarla amel edilemeyeceği görüşünü benimsemiştir. Ancak müteahhirûn döneminde yaygınlaşan karşıt görüşler, bu konuda Şîa'da Ahbârîler ve Usûlîler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmaların zemininin, rivayetlerin imamlara nispetinin kesinliğiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Buna göre bilhassa *Kütüb-i Erbaa'*daki rivayetleri kat'î surette imamlara nispet eden Ahbârîler, şer'î konularda haber-i vâhidi delil kabul etmemiştir. Ancak daha sonra bu düşünce tarzı, bazı Usûlî yaklaşımı benimseyen âlimler tarafından yön değiştirmiştir.⁵⁷

3.1. İmâm Şâfiî (öl. 204/819)

Âlimler genel itibariyle tek kişinin haberi manasında kullanılan haber-i vâhidin hüccet olup olmadığını tartışmıştır. Bu minvalde bilhassa fakîh yönü bulunan müfessirler, haber-i vâhid konusunda fıkıh kitaplarında yaptıkları açıklamalarını tefsirlerine de yansıtmıştır. Bu âlimlerden biri olan İmâm Şâfiî, fıkıh usûlü eseri *er-Risâle'*de haber-i hâssa olarak adlandırdığı haber-i vâhid hakkında açıklamalarda bulunmuş, bu rivayetleri reddedenlere karşı çıkmıştır. Ona göre her ne kadar bilgi değeri açısından mütevatir haberden farklı olsa da sağlam bir gerekçe olmadan haber-i vâhid göz ardı edilemez.⁵⁸ Ayrıca İmâm Şâfiî haber-i vâhidin hüccet olduğunu Kur'ân, sünnet, sahâbe uygulamaları ve icmâdan deliller getirerek detaylı bir şekilde açıklamaktadır.⁵⁹

Kendisine nispet edilen *Ahkâmü'l-Kur'ân* tefsirinde de bazı âyetlerin haber-i vâhidin hüccet olduğuna delalet ettiğini vurgulamaktadır.⁶⁰ Bu bağlamda İmâm Şâfiî'ye göre Allah Teâlâ, peygamberlere mucize vermek suretiyle insanlara delillerini göstermiştir. Öyle ki peygamberler de bu mucizelerle peygamberliklerini ilan etmiştir. Peygamberlerin yaptıklarına tanık olmuş kimselerin delili de peygamberlerin gösterdiği mucizelerdir. Bu konuda şahitlik yapan kimselerin bir kişi veya birden fazla kişi olması farklılık arz etmemektedir. İmâm Şâfiî, bu görüşünü “*إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ*” /Onlara iki elçi göndermiştik. Onlar ikisini de yalanlayınca biz üçüncüsüyle o elçileri destekledik. Üçü de ‘Biz size

⁵⁴ Muhammed Ebû Zehre, *Ahmed b. Hanbel: Hayâtühû ve 'asruhû-ârâ'ühû ve fikhuh* (Dârü'l-Fikr, ts.), 226.

⁵⁵ Hüseyin Atay, *İslam'ın İnanç Esasları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 139.

⁵⁶ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 127-147.

⁵⁷ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 378-380.

⁵⁸ İmâm Şâfiî'nin haber-i vahid anlayışı hakkında çalışma için bk. Hüseyin Hansu - Mehmet Bilen, “Haber Tartışmaları Bağlamında Şâfiî-i-Mu'tezile İlişkileri”, *Uluslararası İmâm Şâfiî Sempozyumu* (İstanbul: Kent Işıkları, 2010), 281-283.

⁵⁹ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 401-471. İmâm Şâfiî'nin *er-Risâle* eseri hakkında çalışma için bk. Şaban Çiftci, *İmâm Şâfiî'nin er-Risale'si ve Hadis İlmi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

⁶⁰ İmâm Şâfiî'nin haber-i vâhidin hücciyetine delil getirdiği âyetler bk. Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/163; el-A'râf 7/65, 73, 85; eş-Şuarâ 26/160, 163; el-Ankebût 29/14; Nûh 71/1.

gönderilmiş elçileriz' dediler."⁶¹ âyetiyle detaylandırmaktadır. Allah Teâlâ bu âyette, iki kişi ve sonrasında üç kişiyle insanlara delil getirdiğini haber vermektedir. İmam Şâfiî Allah Teâlâ'nın aynı şekilde başka ümmetlere de bir kişinin davetini yeterli kıldığını belirtmektedir. Bu noktada birden fazla şahit gönderilmesi bir kişinin şahitliğinin kabul edilmesine engel değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bir kişiyi şahit olarak göndermesi insanları sorumlu tutması için yeterlidir.⁶²

İmam Şâfiî âyetler üzerinden haber-i vâhidin hücciyetine dair açıklama yapmakla birlikte hadislerden de örnekler vererek görüşünü desteklemektedir. Bunun bir örneğini Osman b. Affân'ın (öl. 35/656) bir kadının haberine göre hüküm verdiğini nakleden hadiste görmekteyiz. Hadiste nakledildiği üzere bir kadın Allah Rasûlü'ne gelerek kocasının kölelerini aramak üzere gittiğini ancak köleleri tarafından öldürüldüğünü haber vermiş, kocasının geride bir barınma imkânı ve nafaka bırakmadığını bu sebeple kendisinin Benî Hudra'daki ailesinin yanına dönüp dönemeyeceğini sormuştu. Bunun üzerine Allah Rasûlü kadına ailesinin yanına dönebileceğini söyledikten sonra vahiy nazil olması sebebiyle kendisini geri çağırıp iddeti bitene kadar evinde kalmasını emretmişti. Kadın ise dört ay on gün bekledikten sonra ailesinin yanına döndüğünü, mesele ile ilgili daha sonra Osman b. Affân'ın kendisine soru sorduğunu ve onun söylediklerine göre hüküm verdiğini belirtmiştir.⁶³ İmam Şâfiî'ye göre hadiste geçtiği üzere Osman b. Affân'ın tek bir kişinin sözüne dayanarak amel edip, hüküm vermesi haber-i vâhidin hüccet oluşuna delalet etmektedir.⁶⁴

İmam Şâfiî'nin mezhebinin sünnet anlayışı doğrultusunda, haber-i vâhid özelinde Kur'an'ı tefsir ettiği görülmektedir. Sâbit olduğu takdirde sünneti Kur'an ile aynı mesabede gören Şâfiî, haber-i vâhide de belirli şartlar çerçevesinde önem atfetmiştir. Mezhep kimliğini Kur'an ve sahih sünnete dayandıran Şâfiî'nin bu minvalde haber-i vâhid bağlamında da Kur'an'ı yorumlamasının ideal tefsir yönteminden uzak olmadığı kanaatindeyiz.

3.2. Cessâs (öl. 370/981)

Eserlerinde haber-i vâhid konusunu ele alan Hanefî âlim Cessâs'ın, haber-i vâhid meselesini teorik olarak nasıl yorumladığını usûl eseri *el-Fusûl fi'l-usûl*'de gördükten sonra, bu yorumların pratik yansımalarını *Ahkâmü'l-Kur'an* tefsirinde tespit etmek yerinde olacaktır. Bu manada Cessâs, *el-Fusûl* eserinde haber-i vâhid yaklaşımını detaylı bir şekilde ele almıştır. Haber-i vâhidi bir veya birden fazla kimsenin aktardığı haber olarak tanımlayan Cessâs,⁶⁵ haber-i vâhidin delil değerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Kendisi haber-i vâhidin bilgi ve amel açısından hüccet olduğu görüşünü benimseyip âyet ve rivayetlerle görüşünü desteklemektedir.⁶⁶

Cessâs *Ahkâmü'l-Kur'an* tefsirinde Bakara sûresinin "... فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.../...Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir..."⁶⁷ âyeti bağlamında kıblenin değiştirilmesi konusunu ele almış, ensardan bir topluluğun Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılarken bir kişinin kıblenin Kâbe'ye döndürüldüğünü haber

⁶¹ Yâsîn 36/14. Çalışmamızda yer alan âyetlerin mealleri *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli* eserinden istifade edilerek yazılmıştır. Bk. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011).

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Ahkâmü'l-Kur'an li's-Şâfiî*, thk. Abdülğani Abdülhâlik (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1414/1994), 78-79. İmam Şâfiî'nin farklı âyetlerde yaptığı benzer açıklamaları için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006), 1/491-492; 2/683, 851, 971, 975, 976; 3/1101, 1162-1163, 1170-1171, 1222, 1402.

⁶³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Talâk" (No. 87); Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), "Talâk", 13 (No. 2300).

⁶⁴ Şâfiî, *Tefsîrü'l-İmam eş-Şâfiî*, 3/1222-1223.

⁶⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/64; Sadrettin Buğda, "Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 354.

⁶⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/75-93. Cessâs'ın haber-i vâhid ile ilgili görüşleri için ayrıca bk. Gımbıroğlu, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın Âhâd Habere Yaklaşımı*.

⁶⁷ el-Bakara 2/144.

vermesi üzerine, hemen namazda yönlerini değiştirdiklerini nakleden hadise⁶⁸ yer vermiştir. Cessâs'a göre müstefiz olan bu haber,⁶⁹ ümmetin kabulüyle bilgi gerektiren mütevatir seviyesine çıkmıştır. Bu sebeple namazdayken kıblenin başka bir yönde olduğunu anlayan kimsenin, hemen yönünü değiştirmesinin gerekliliği fıkıh usûlünde bir asıldır. Ayrıca nakledilen bu rivayetler dînî konularda haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, tek kişinin kıblenin değiştirildiğini haber vermesine engel olmamış, bu haberi işiten ensar topluluğu da habere itimat etmiştir. Cessâs bu konuda, mütevatir haberle bilinen Beytül'l-Makdis'e yönelmeyi bırakıp, haber-i vâhide uyararak Kâbe'ye yönelmeyi eleştiren kimselere de cevap vermektedir. Cessâs'a göre kıblenin değiştirilme haberini alan kimseler, Hz. Peygamber'den uzakta olmaları sebebiyle önceki hükmün neshedilme ihtimalini esas alarak gâlip zan ile bu hükme tâbi olmuştur.⁷⁰

Cessâs Mâide sûresinin "... وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا.../...İçlerinden de on iki denetleyici tayin etmiştik..."⁷¹ âyetini haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiğine delil olarak göstermektedir. Âyette Hz. Musa'nın, Allah'a verdikleri söze bağlı kalmalarını sağlamak üzere on iki kabileden meydana gelen İsrâiloğulları'nın her kabilesinden bir kişiyi temsilci seçtiği haber verilmektedir. Cessâs bu âyette olduğu gibi Hz. Peygamber zamanında da kendi kavmiyle ilgili meseleleri Hz. Peygamber'e bildirmesi için her kavimden bir temsilcinin seçildiğini belirtmektedir. Ona göre böyle bir uygulama haber-i vâhidin kabul edilmesine delalet etmektedir. Âyette on iki temsilciden bahsedildiğini dolayısıyla bu âyetten hareketle haber-i vâhid ile istihadda bulunmanın doğru olmadığı görüşünü eleştiren Cessâs, âyette on iki kabilenin her biri için tek kişinin temsilci seçildiğinin kastedildiğini vurgulamaktadır.⁷²

Cessâs âyetlerden delil getirerek haber-i vâhidin reddedilmesi gerektiği görüşünde olanlara karşı çıkmaktadır. Mesela İsrâ sûresinin "... مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ.../Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme!..."⁷³ âyetine dayanarak kesin bilgi ifade etmediği için haber-i vâhidin kabul edilmemesi görüşünü nakleden Cessâs, bu tutumun yanlış olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre sahih olduğu müddetçe haber-i vâhidin bilgi gerektirdiğine dair deliller bulunmaktadır. Ayrıca haber-i vâhidi nakleden kişinin güvenilir olduğu bilinmese dahi, güvenilir olmadığı ortaya çıkana kadar verdiği haberin kabul edilip onunla amel edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili âyet, iddia edilenin aksine haber-i vâhidin reddine delalet etmemektedir.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm'e uygun düşmeyen haber-i vâhid ile Kur'ân'da açıkça hükmü belirtilen bir meselenin nesh veya tahsis edilemeyeceğini savunan Cessâs⁷⁵ tefsirinde de bu görüşünü destekleyici açıklamalarda bulunmaktadır. Bu yaklaşımın bir örneğini A'râf sûresinin "... رَبِّكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ.../Rabbinizden size indirilen Kur'ân'a uyun..."⁷⁶ âyetinde görmekteyiz. Ona göre âyette Kur'ân'a uyma emri açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla haber-i vâhidi esas alarak Kur'ân hükmüne aykırı davranmamak gerekmektedir.⁷⁷

Cessâs'ın ilgili örnekler çerçevesinde haber-i vâhid ile Kur'ân'ı yorumlama yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebinin anlayışı doğrultusunda, haber-i vâhidin hücciyetini kabul eden Cessâs'ın bu manada mezhep kimliğini tefsire yansıttığı görülmektedir. Kanaatimizce, şahsî ve ideolojik kaygılardan uzak,

⁶⁸ Hadis için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/343 (No. 36610); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/429 (No. 14034); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 22/303 (No. 770).

⁶⁹ Müstefiz haber meşhur haberle aynı anlamda kullanılmakla birlikte aralarında bir farkın olduğu da belirtilmektedir. Buna göre müstefiz haberin başı ile sonundaki râvî sayısı aynıdır. Ancak meşhur haber daha umumîdir. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 187.

⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1441/2020), 1/105-106.

⁷¹ el-Mâide 5/12.

⁷² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/497-498.

⁷³ el-İsrâ 17/36.

⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/265.

⁷⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/114.

⁷⁶ el-A'râf 7/3.

⁷⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/37.

sahih sünnet anlayışına sahip bir mezhebe mensup müfessirin, mezhep kimliğiyle Kur'ân'ı okuması "ideal tefsir yöntemine" aykırı düşmemektedir.

3.3. Ebû Ca'fer et-Tûsî (öl. 460/1067)

Şîî bir müfessir açısından da haber-i vâhid yaklaşımını ele almak, farklı mezhebe mensup âlimlerin konu hakkındaki açıklamalarını görmek adına önem arz etmektedir. Bu manada Şîa mezhebinde Ahbârî gelenekten Usûlî geleneğe geçişte⁷⁸ önemli bir konuma sahip Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (öl. 460/1067) görüşlerine yer vermek uygun olacaktır. Ayrıca haber-i vâhidin ilim gerektirmeyip kendisiyle amel edilmemesi gerektiği görüşünü benimseyen Ahbârîler'den farklı bir görüş beyan ederek, yeterli şartlar oluştuğunda haber-i vâhid ile amel edilebileceği görüşüyle, kendisinden sonraki müteahhirün dönem âlimlerini etkilemiş olması hasebiyle Tûsî, bu konuda ayrıcalıklı bir yere sahiptir.⁷⁹ O, haber-i vahid meselesine usûl eseri *el-Udde fi usûli'l-fikh*'da değinmektedir. Kendisinden önceki Şîî âlimlerin görüşlerine işaret etmek suretiyle haber-i vâhidin bilgi ve amel değeri üzerine detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. Haber-i vâhidin bilgi gerektirmediğini düşünen Tûsî, Şîa mezhebinin anlayışının⁸⁰ bir tezahürü olarak sadece âdil imamlar tarafından nakledilen haberlerle amel edilebileceğini savunmaktadır.⁸¹

Tûsî, *et-Tibyân* tefsirinde, usûl eserinde haber-i vâhid hakkında yaptığı açıklamalarını destekler mahiyette yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre meşhur ve yaygın bir bilgi ifade etmediği için gaybî meselelerde haber-i vâhid ile amel edilmez.⁸² Bu yönüyle Kur'ân hükümlerine haber-i vâhid ile delil getirmek de doğru değildir. Tûsî'nin bu yaklaşımının bir örneğini Mâide sûresinin "... وَأَسْخُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبِيِّنَ ... /...başlarınızı meshedin ve bileklere kadar ayaklarınızı yıkayın..."⁸³ âyetinde görmekteyiz. Tûsî mest üzerine meshe dair nakledilen rivayetleri haber-i vâhid olarak kabul edip, bu rivayetleri esas alarak Kur'ân'ın zâhirî manasının terkedilmesini reddetmektedir.⁸⁴

Tûsî, Tevbe sûresinin "... وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ ... /Bununla birlikte müminlerin hep birden savaşa gitmesi doğru değildir. Her topluluktan bir kısmı savaşa gitmeli; bir kısmı da ilimde derinleşip savaşa gidenler geri döndüğünde onlara Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmelidir..."⁸⁵ âyeti bağlamında da haber-i vâhid ile amel etmeyi caiz görmediğini açıklamaktadır. Ona göre iddia edilen aksine âyette "taife" kelimesiyle kastedilen, haberleri bilgi gerektirecek bir gruptur. Dolayısıyla taifenin bir kişiyi veya az kişiden oluşan bir grubu kapsayabileceğini söylemek, âyetteki inzar ve korkutmanın vücûbiyetini manasızlaştırmaktadır. Çünkü korkutma hemen kabul etmemeyi, bu konuda araştırma yapmayı gerektirmektedir.⁸⁶

Haber-i vâhid konulu bu örnekler bağlamında İmâmiyye Şîası'ndan Tûsî'nin mezhebi kimliğini, aidiyetini ve ideolojisini Kur'ân'ı yorumlama usûlüne yansıttığı müşahede edilmektedir. Bu da kendisinin Kur'ân'ı doğru okuma ve yorumlamasına engel olmuştur. Bu sebeple kanaatimizce Tûsî'nin Kur'ân tefsirinde müşahede edilen bu usûlü, "ideal okuma yöntemi" olmaktan uzaktır.

⁷⁸ Şîa mezhebinde dînî hükümlerin istinbatında bazı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bunlardan biri hüküm çıkarmada sadece imamlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetleri esas alan Ahbârî ekoldür. Diğeri ise imam rivayetlerinin yanı sıra aklı önceleyerek hüküm çıkarmada aklı istinbat metotlarını önceleyen Usûlî ekoldür. Bk. Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 49-50.

⁷⁹ Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 379.

⁸⁰ Şîa mezhebinin yaklaşımları ve Ehl-i sünnet mezhebiyle farklılıkları için bk. Muhammed Rıza Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye* (Necf: Mektebetü'l-Emin, 1388/1968); Sâlih el-Verdânî, *Akaidü's-Sünne ve Akaidü's-Şîa* (Beyrut: el-Ğadir li'd-Dirâse ve'n-Neşr, ts.); Tuğba Yıldırım, *Ahkâm Âyetlerinin Sünnî ve Şîî Yorumu: Cessâs ve Tûsî Örneğinde* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023).

⁸¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Rızâ el-Ensârî el-Kummî (Kum: Şebeketü'l-Fikr, 1417), 1/97-100.

⁸² Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1434/2013), 1/86.

⁸³ el-Mâide 5/6.

⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/308.

⁸⁵ et-Tevbe 9/122.

⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/210.

3.4. Kurtubî (öl. 671/1273)

Haber-i vâhid meselesini ele aldığını tespit ettiğimiz bir diğer müfessir Mâlikî âlimlerden Kurtubî'dir. Kendisi *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* tefsirinde haber-i vâhid ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Bunun bir örneğini Bakara sûresinin "...وَأَلَيْهِمْ عَنَّا قَبْلَهُمْ.../...Onları, şimdiye kadar yöneldikleri kableden vazgeçiren nedir?..."⁸⁷ âyetinde görmekteyiz. Kurtubî bu âyet bağlamında haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiği görüşünü zikretmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in haber-i vâhidi kabul etme hususundaki yönlendirmelerini nakleden mütevatir haberler sebebiyle selef uleması bu konuda icmâ etmiştir. Nitekim Allah Rasûlü de İslâm dinini öğretme, peygamber sünnetini tebliğ etme amacıyla başka beldelere çoğunlukla tek kişiyi görevlendirmiştir.⁸⁸

Aynı şekilde Kurtubî, Mâide sûresinin "...وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا.../Allah İsrâiloğulları'ndan kesin ve bağlayıcı söz almıştı. İçlerinden de on iki denetleyici tayin etmiştik..."⁸⁹ âyetinin de haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiğine delalet ettiğini belirtmektedir. Ona göre kişi dînî ve dünyevî ihtiyaç duyduğu meselelerde haber-i vâhide göre amel edebilir. Efendimiz zamanında da bunun örneklerinin olduğunu bildiren Kurtubî hadisten örnek getirmektedir. Bu hadise göre Hevâzin kabilesinden bir heyet, kabilenin tövbe edip İslâm dinini kabul ettiğini bildirmek üzere Hz. Peygamber'e gelmiş, mallarını ve esirlerini geri istemişti. Bunun üzerine Allah Rasûlü kabileden birini âmil tayin etmiş, esirler veya mallar arasında bir tercih yapmalarını istemişti.⁹⁰ Kurtubî'ye göre hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber'in kabile adına bir kişiyi vekil kılması haber-i vâhidin kabul ve hücciyetine delalet etmektedir.⁹¹

Kurtubî'nin haber-i vâhid açıklamalarına yer verdiği bir diğer âyet, Ahzâb sûresinin "...وَأَذْكُرَنَّ مَا بُدِئَ فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ.../آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ (Ey Peygamber hanımları) evlerinizde size okunan Allah'ın âyetlerini, ilim ve hikmeti düşünün..."⁹² âyetidir. Çünkü Kurtubî'ye göre de Allah Teâlâ bu âyetle Hz. Peygamber'in hanımlarına Kur'ân'dan nâzil olanları, Hz. Peygamber'in davranışlarını ve kendisinden işittikleri sözlerini insanlara haber vermelerini; insanların da bu bilgilere uyup, ona göre amel etmelerini emretmektedir. Bu da haber veren kişi kadın olsun erkek olsun fark etmeksizin haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiğine delalet etmektedir.⁹³

Kurtubî'nin konu ile ilgili ele aldığı bir diğer âyet, Hucurât sûresinin "...يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا.../بِجَهَالَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ تَادِيبِينَ (Ey iman edenler! Eğer fâsıkın biri size bir haber getirecek olursa onu iyice araştırın..."⁹⁴ âyetidir. Kurtubî'ye göre bu âyet, fâsık olmayan güvenilir bir kimsenin haberinin kabul edilmesi gerektiğini haber vermektedir. Çünkü âyet fâsık kimsenin haberinin araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla âyetten fâsık olmayan bir kimsenin haberinin araştırılmasının gerekmediği anlaşılmaktadır.⁹⁵

Sonuç olarak Mâlikî müfessirlerden Kurtubî'nin, haber-i vâhid örneğinde Kur'ân'ı yorumladığı görülmektedir. Bu minvalde mezhebinin haber-i vâhidin hücciyetinin kabul edilmesi görüşü doğrultusunda açıklamalarda bulunan Kurtubî'nin, mezhep kimliğini tefsirine yansıttığını söylemek imkân dahilindedir. Mâlikî mezhebinin Kur'ân ve sahih sünnete uygun düşmek koşuluyla birtakım şartlarla haber-i vâhidin kabul edilmesine yönelik tutumu, Kurtubî'nin mezhebî kimliğiyle Kur'ân yorumunu, "ideal tefsir yöntemi" olarak değerlendirmemizi desteklemektedir.

⁸⁷ el-Bakara 2/142.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Ettafeyiş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 2/152.

⁸⁹ el-Mâide 5/12.

⁹⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/612 (No. 7037).

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/112-113.

⁹² el-Ahzâb 33/34.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/184.

⁹⁴ el-Hucurât 49/6.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/312.

3.5. Necmeddin et-Tûfî (öl. 716/1316)

Hanbelî mezhebinden, tefsirinde haber-i vâhid ile ilgili açıklamalarda bulunduğunu tespit ettiğimiz müfessir Necmeddin et-Tûfî'dir. Tûfî, A'râf sûresinin " وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ.../... (Rabbim) Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi (haram kılmıştır.)"⁹⁶ âyetini haber-i vâhidin ilim gerektiği görüşüne delil getirenlerin olduğunu belirtmektedir. Bu kimselere göre âdil bir kimsenin getirdiği haber kabul edilir. Çünkü âdil bir kimse ilimsiz konuşmaz. Dolayısıyla bu nitelikte bir kimsenin doğru bildiği bir haber dışında konuşmaması gerekmektedir. Tûfî ise bu görüşe karşı çıkmaktadır. Çünkü herhangi bir sebepten dolayı âdil bile olsa insan bilmediği bir şey hakkında konuşabilir. Dolayısıyla böyle bir genelleme yapmak doğru değildir. Ayrıca ona göre, âhâd yolla gelen haber ilim gerektirseydi şahitlik, alışveriş, nikah vs. ile ilgili dinî hükümlerde farklı adetler söz konusu olmazdı. Bu da dinen belirlenen adetlerin bir anlamının olduğunu ve bir kişinin haberinin yeterli olmadığını göstermektedir.⁹⁷

Tûfî, Şîa'nın Yûsuf suresinin " وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِنَعْبِيَ خَافِظِينَ.../...Biz sadece bildiğimiz, gördüğümüz şeylere şahitlik yapıyoruz. İleride başımıza gelecekleri de bilemezdik."⁹⁸ âyetinin, haber-i vâhid ile amel edilmemesi gerektiğine delalet ettiği görüşüne yer vermektedir. Çünkü onlara göre zan, ilim ifade etmez. İlim dışında bir şeye tâbi olmaktan nehyedilmek de, ilim değil de zan ifade eden haber-i vâhid ile amel etmemeyi gerektirir. Tûfî ise, pek çok âyette olduğu gibi⁹⁹ ilgili âyette de umûm bildiren âyetlerin haber-i vâhid ile tahsis edildiğini, ayrıca şâhidin desteklediği haber-i vâhidin kabul edilmesi gerektiği yönünde icmân olduğunu belirterek bu görüşe cevap vermektedir.¹⁰⁰

Tûfî, Necm sûresinin " ...إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ.../...Onlar ancak bir zanna ve canlarının istediği şeye uyuyorlar..."¹⁰¹ âyetinin mefhumunun zannı menettiğini dolayısıyla kıyas ve haber-i vâhidin reddedilmesi gerektiği konusunda görüş beyan edenleri eleştirmektedir. Çünkü bu görüşü benimseyenler kıyas ve haber-i vâhidin zan ifade etmesinden yola çıkarak bu sonuca varmaktadır. Tûfî ise, zanna tâbi olma meselesinin akâdevî konularla ilgili olduğunu, mutlak manada böyle bir söylemin doğru olmadığını belirterek bu görüşe karşı çıkmaktadır.¹⁰²

İlgili örnekler bağlamında Hanbelî müfessirlerden Tûfî, haber-i vâhid özelinde açıklamalarda bulunmaktadır. Kanaatimizce sünneti teşri'de önemli bir temel sayan Hanbelî mezhebinin sahih sünnet anlayışına bağlı olarak, Tûfî'nin de Kur'ân yorumunda bulunması "ideal tefsir yöntemine" uygun düşmektedir.

4. Sonuç

Tefsir ilmi açısından haber-i vâhid meselesinin aydınlatılması amacıyla ele alınan bu çalışmada, müfessir yorumları incelenmiştir. Bu minvalde konunun bilhassa delil değeri üzerinden tartışılması hasebiyle, mezhep kimliğiyle ön plana çıkmış farklı mezheplere mensup ve tefsirlerinde haber-i vâhidin hüccet oluşuna dair detaylı açıklamalarda bulunmuş müfessirler esas alınmıştır. Çalışmanın bu yaklaşımla ele alınmasının ortaya çıkardığı, müfessirlerin mezhebî kimliklerini haber-i vâhid özelinde Kur'ân yorumlarına yansıtmalarının ideal bir tefsir yöntemi olup olmadığı problemi değerlendirilmiştir. Belirtilen kriterler çerçevesinde Hanefî mezhebinden Cessâs'ın, Şâfiî mezhebinden İmam Şâfiî'nin, Mâlikî mezhebenden Kurtubî'nin, Hanbelî mezhebenden Tûfî'nin, Şîa mezhebenden ise Tûsî'nin çalışmaya konu olabileceği tespit edilmiştir. Genel manada beş müfessirin de âyetlerden delil getirmek suretiyle haber-i vâhid hakkındaki görüşlerini destekler mahiyette açıklama yaptıkları görülmüştür. Bu minvalde İmam Şâfiî'nin *Tefsîrü'l-İmam eş-Şâfiî* ve kendisine nispet edilen *Ahkâmü'l-Kur'ân li's-Şâfiî* eserleri incelendiğinde,

⁹⁶ el-A'râf 7/33.

⁹⁷ Ebü'r-Rebî' Necmüddin Süleyman b. Abdilkavî et-Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 278.

⁹⁸ Yûsuf 12/81.

⁹⁹ Tûfî'nin haber-i vâhid ile tahsis edildiğini belirttiği diğer âyetler, Tevbe 9/122. ve Nahl 16/44. âyetlerdir.

¹⁰⁰ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*, 393.

¹⁰¹ en-Necm 53/23.

¹⁰² Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*, 608.

bilhassa Hz. Peygamber'den önce peygamberlerin geldiğini ifade eden âyetler üzerinden haber-i vâhidin hüccet oluşu hakkında açıklamalarda bulunduğu müşahede edilmiştir. Müfessir, Şâfiî mezhebinin haber-i vâhid anlayışı doğrultusunda ilgili âyetlerden yola çıkarak, haber-i vâhid hakkında müspet bir tavır sergilemiştir. Mezhebinin sahih sünnet anlayışına sahip olması sebebiyle, kendisinin mezhebî kimliğiyle haber-i vâhid örneğinde Kur'ân yorumunda bulunmasının ideal tefsir yöntemi olduğu sonucuna varılmıştır. Hanefî müfessirlerden Cessâs'ın, *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı incelendiğinde birden fazla âyet üzerinden haber-i vâhid hakkında açıklamalarda bulunduğu görülmüştür. Çalışmada yer verilen ilgili âyetler bağlamında haber-i vâhidin hüccet oluşunu kabul ettiği ve konu ile ilgili nakledilen rivayetleri de değerlendirmek suretiyle bu görüşünü desteklediği müşahede edilmiştir. Hanefî mezhebinin haber-i vâhid yaklaşımına uygun olarak Kur'ân yorumunda bulunan Cessâs'ın, bu minvalde mezhebî aidiyetini tefsirine yansıtmasını ideal bir tefsir yöntemi olarak değerlendirmek mümkündür. Şîa mezhebinden Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân*'da bazı âyetler bağlamında haber-i vâhide dair görüşleri tespit edilmiştir. Çalışmada müfessirin haber-i vâhid yaklaşımını ortaya koyacak birkaç âyet üzerinde durularak, kendisinin bu manada Kur'ân yorumu incelenmiştir. Sonuç olarak haber-i vâhidin bilgi gerektirmediği, sadece imamlardan nakledilen haber-i vâhidin kabul edilebileceği, diğer rivayetlerin ise hüccet olarak kullanılmayacağı görüşünde olduğu anlaşılmıştır. Müfessirin mensup olduğu mezhebin esaslarının ideolojik kaygılara dayalı olması sebebiyle, haber-i vâhid özelinde yaptığı Kur'an yorumunun ideal tefsir yöntemine uygun olmadığı görülmektedir. Tefsir ilmi açısından Mâlikî mezhebi özelinde haber-i vâhid yaklaşımı tespit edilen Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*'da farklı âyetlerde bu konudaki görüşünü serdetmiştir. Haber-i vâhidin delil olarak kullanılmasını savunan müfessirin mezhep anlayışına uygun kanaate sahip olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda sahih sünnet anlayışı çerçevesinde haber-i vâhidin kabulü için birtakım şartlar öne süren mezhebe aidiyeti sebebiyle, müfessirin haber-i vâhid örneğinde Kur'ân yorumunu ideal tefsir yöntemi olarak değerlendirmek mümkündür. Haber-i vâhid yaklaşımı tespit edilen Hanbelî mezhebine mensup müfessir Necmeddin et-Tûfi, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*'de birkaç âyet özelinde bu konudaki görüşlerine değinmiştir. Müfessirin ilgili âyetler bağlamında mezhebinin görüşleri doğrultusunda açıklamalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle taassuptan uzak bir anlayışla haber-i vâhidin kabulü için birtakım şartlar ortaya koyan bir mezhebe aidiyetle, Kur'ân yorumunda bulunmanın ideal tefsir yöntemine uygun düştüğünü söylemek mümkündür. Zikri geçen beş müfessir özelinde yapılan tespit ve değerlendirmeler sonucu, Sünnî müfessirlerin ilgili âyetlerden delil getirmek suretiyle haber-i vâhidin delil oluşunu savundukları ve bu yaklaşımlarının Kur'ân yorumlarına etki ettiği görülmüştür. Öte yandan Şii müfessir Tûsî'nin de, haber-i vâhidin delil oluşunu Kur'ân'dan desteklemekle beraber, Sünnî müfessirlerden farklı olarak bâtil mezhep anlayışından dolayı bu konuda farklı bir yerde durduğunu söylemek mümkündür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.

Alkan, Arif. "İslâm Âlimlerine Göre Âhâd Haberinin Hüccet Değeri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022), 182-203. <https://doi.org/10.52637/kiid.1085477>

Apaydın, Hacı Yunus. "Haber-i vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. TDV Yayınları, 1996.

Apaydın, Hacı Yunus. "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/8 (Ocak 1992), 159-194.

- Atar, Fahreddin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988.
- Atay, Hüseyin. *İslam'ın İnanç Esasları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sûrukî. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1357.
- Battal, Esra. *İbadetlerde Haber-i Vâhid'in Delil Olması Bağlamında Namaz*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Züheyr eş-Şaviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'ân li's-Şâfiî*. thk. Abdülganî Abdülhâlik. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1414/1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü's-sagîr*. thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Pakistan: Câmîatü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1410/1989.
- Bezvâvî, Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418.
- Buğda, Sadrettin. "Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 348-373.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 5. Basım, 1441/2020.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh/Tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Derecü'd-dürrer*. 4 Cilt. Britanya: Mecelletü'l-Hikme, 1429/2008.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 24. Basım, 2011.
- Çetintürk, Tacettin. "Mezheplerin Haber-i Vâhid ile Amel Etmek İçin Benimsedikleri Şartlar ve Bu Şartların Hükümlere Etkisi-Kitâbu'l-Cenâiz Özelinde-". *Van İlahiyat Dergisi* 9/15 (Aralık 2021), 60-83. <https://doi.org/10.54893/vanid.996960>
- Çiftci, Şaban. *İmam Şâfiî'nin er-Risale'si ve Hadis İlmi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünen-i Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî. *Sünen-i Dârimî*. 4 Cilt. Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.
- Demir, Zakir. *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan-Ta'rîfât, Hudûd ve Mustalahât Kitâbiyâtı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Demir, Zakir. "Türkiye'de Şia ve Mu'tezile Konulu Lisansüstü Tefsir Tezlerinde Mezhebî Kimlik/Aidiyet Yansımaları". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler-Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi*. 503-515. İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, 2018.

- Dumlu, Emrullah. *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Ahmed b. Hanbel: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh*. Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, 2008.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-İmâm eş-Şâfiî: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1978.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-İmâm Mâlik: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh*. Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısıriyye, 2. Basım, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *İbn Hazm: Hayâtühû ve asruhû-ârâühû ve fikhuh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Erözdemir, Ömer Faruk. *Kelam İminde Ahad Haberin Epistemolojik Değeri: Nureddin es-Sabuni Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1430/2009.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Gınbıroğlu, Mustafa. *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın Âhâd Habere Yaklaşımı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gönan, Yavuz. *Haneî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Güler, Abdurrahman. *Haneî Ekolünde Ma'ruf Sünnete Aykırılık Gerekçesiyle Haber-i Vahid ile Amel Edilmemesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek âle's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahman. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. 8 Cilt. Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Hansu, Hüseyin - Bilen, Mehmet. "Haber Tartışmaları Bağlamında Şâfi'i-Mu'tezile İlişkileri". *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*. 270-291. İstanbul: Kent Işıkları, 2010.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed. *Cemheratü'l-luga*. thk. Remzî Münîr el-Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *ez-Zarûrî fi usûli'l-fikh*. thk. Cemâleddin el-Alevî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kurân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasî't*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'd-Da've, 2. Basım, 1392/1972.
- Karaman, Adem. *Hanefî Ekolünde Kitâb'a Aykırılık Gereğiyle Haber-i Vâhid ile Amel Edilmemesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Karataş, Mehmet Zahir. İmam Şâfiî'nin Haber-i Vâhidin Delil Değeri ile İlgili Görüşü. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddin Ali b. Muhammed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kurân*. thk. Musa Muhammed Ali. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1405.
- Koçinkağ, Mansur. *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Korkmazgöz, Rıza. "Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (Mayıs 2018), 225-258.
- Korkut, Ramazan. "Şiî-USûlî Gelenekte Haber-i Vâhidin Hüccet Değeri: Şerif Murtazâ". *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 1411-1448. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1006857>
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Eттаfeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: el-Heyyietü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 3. Basım, ts.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmiyye Şiâsi'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi- Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Özelinde-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/2 (Ağustos 2014), 63-84.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Mâlik b. Enes, Ebü Abdillâh. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Mâverdî/en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. İbn Abdilmaksud. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed Rıza Muzaffer. *Akaidü'l-imamiyye*. Necef: Mektebetü'l-Emin, 1388/1968.
- Nergis, Murat - Memduhoğlu, Adnan. "Mâlikî Mezhebinde Haber-i Vâhid ve Kıyâs Teâruzu". *İlahiyat Akademi* 16 (Aralık 2022), 113-138. <https://doi.org/10.52886/ilak.1205962>
- Öt, Şule. *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd'ı Çerçevesinde Buhârî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özaykal, Merve Özdemir. "Kur'ân'ın Umûm Bildiren İfadelerinin Haber-i Vâhidle Tahsisi Konusundaki Usûlî Tartışmalar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (Nisan 2018), 203-229.

- Özdemir, Ahmet. "Âhâd Haberinin Reddedildiği Durumlar - Ebû İshâk Eş-Şîrâzî (ö. 476/1084) Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (Aralık 2019), 508-527. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.610105>
- Özdemir, Recep. "İmam Mâlik'in Metodolojisinde Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Aralık 2016), 179-213. <https://doi.org/10.18498/amauidf.282872>
- Özkul, Serap. "İmam Şâfiî'nin Haber-i Vâhidi İtikatta Delil Olarak Kullanması Üzerine Bir Değerlendirme (er-Risâle Örneği)". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Ağustos 2022), 277-291. <https://doi.org/10.52115/apjir.1132420>
- Özmen, Ramazan. "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 217-251.
- Poyraz, Murat. *Haber-i Vâhidi Kabul Kriterleri Açısından Hanefîlerin Amel Etmedikleri Müslim Rivayetleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kasım. *el-Muhît fi'l-luga*. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Sakkar, Suheyb Mahmud. *el-İhticac bi-haberi'l-âhâd*. Amman: Dârü'n-Nûr, 1434/2014.
- Sâlih el-Verdânî. *Akaidü's-Sünne ve Akaidü's-Şîa*. Beyrut: el-Ğadir li'd-Dirâse ve'n-Neşr, ts.
- Sâlih, Subhî. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2017.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrahim. 6 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1418/1997.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsüleimme es-. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Sevgili, Hamit. "Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 227-255. <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.634729>
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas. *Tefsîrü'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü't-Tedmuriyye, 1427/2006.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ts.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî Necmüddin Süleyman b. Abdilkavî. *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhisi'l-usûliyye*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Tûsî, Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali. *el-Udde fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Rızâ el-Ensârî el-Kummî. 2 Cilt. Kum: Şebketü'l-Fikr, 1417.
- Tûsî, Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1434/2013.
- Türkan, Mustafa. "Hanefî ve Zâhirî Usûlcülerin Kur'ân'ın Âmm Lafızlarının Delâleti ve Haber-i Vâhidle Tahsisine İlişkin Görüşlerinin Fikhî Düzenlemelere Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 5-25. <https://doi.org/10.18505/cuid.686572>
- Uyar, Mazlum. *İmâmiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.

-
- Ünügür Tekin, Peyman. "İmâmiyye Şîası'nda Umûmu'l-Kur'an'ın Haber-i Vâhidle Tahsîsi -Usûlîlik Özelinde-". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2022), 1127-1160. <https://doi.org/10.14395/hid.1162640>
- Yıldırım, Tuğba. *Ahkâm Âyetlerinin Sünnî ve Şîî Yorumu: Cessâs ve Tûsî Örneğinde*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2012.